

MUUDAB ISIKLIKU ÜLDISEKS:
Üks Jaan Toomiku tuntumaid
videoid „Tantsides koju“
(1995, paremal) ja näide
tema maaliloomingust –
„Autoportree“ aastast 2000.

maali vastu. Nende suundade vastu, mis avaldasid tuntavat mõju esimese Eesti vabariigi kunstile ja olid faktiliselt keelatud Nõukogude Liidus. Pöördumist traditsiooni poole, mis oli toitnud sõjaeelset eesti kunstkultuuri, võiks võtta kui väljaastumist nõukogude kunstipoliitika vastu. Ent see polnud laulva revolutsiooni ajal täiskasvanuikka jõudnud kunstnikul niivõrd poliitiline valik, kuivõrd sisemine vältimatu sund.

INIMESE SAATUS. JAAN TOOMIKU RETROSPEKTIIVNÄITUS MOSKVAS

Üks rahvusvaheliselt tuntumaid eesti kunstnikke näitab ülevaadet oma mitmekülgsest loomingust Moskva moodsa kunsti muuseumis. **Jaan Toomiku** kunsti analüüsib vene ajakirja Kommersant kunstikriitik **Anna Tolstova**.

Moskva moodsa kunsti muuseumis (MMOMA) avati veebruaris **Jaan Toomiku** näitus „Mu lõpus on mu algus, mu alguses mu lõpp“, mille koostas kurator **Viktor Misiano**. Moskva vaataja on näinud Toomiku töid grupinäitustel ja väikest isikunäitust galeriis pop/off/art seitse aastat tagasi, aga esimene suur muuseumiretrospektiiv toimub Toomikul Venemaal esimest korda.

Üldiselt on eesti kunsti näitusi Venemaal harva, aga möödunud talvel oli Moskvas tõeline „Eesti hooaeg“: Tretjakovi galerii korraldas koostöös Eesti Kunstimuuseumiga väljapaneku „Piiride poeetika“ – panoraami viimase saja aasta eesti kunstist, 1918–2018; festivalil NET sai vaadata, kuidas Ene-Liis Semper töötab teatris – Teater NO99 tuli Moskvasse etendusega „NO43 Kõnts“; galerii Iragui esitles koos Temnikova & Kasela galeriiga Kris-

ta Möldri töid. Ühesõnaga, moskvälased võisid oma silmaga veenduda, et eesti koolkonnal on oma eriline stiil, oma väljenduslaad, oma huumorimeel. Eesti kõige kuulsama kunstniku isikunäitus aitab paremini aru saada, kuidas on see eesti eripära üles ehitatud.

INIMENE RATASTOOLIS LIIGUB vaevaltiselt mööda vett täis basseini põhja, ta hingeldab, ahmib vett kurku, aga jõuab kisenada hapnikutoruse nagu mikrofoni lause „The seagulls hurl themselves into the water to bait the fish“. Seda muidugi pole kuulda ja see ilmub alles lõputiitriina. Veealune rokk-kontsert, kus solistina astub üle kunstnik ise, löökriistade taga on muusik ja helilooja **Rainer Jancis**, kestab vähem kui kaks minutit, kuid selle kunstilise žesti sürrealistlik veidrus sööbib mällu kauaks, kui mitte igaveseks. Video „Kajakad“ (2004) on esimene,

mida vaataja sel näitusel näeb, ja selle tööga antakse talle otsekui viited selle kohta, kuidas on üles ehitatud Jaan Toomiku kunst ja kuidas on organiseeritud tema näitus.

Toomik räägib, et „Kajakate“ idee kangustus talle õudusunenäos, ja koos kunstnikuga tuleb meil ikka ja jälle süveneda kummaliste, häirivate kujundite unenäolisse maailma. Vahel voolavad need kujundid maalidelt üle videotesse, lühifilmidesse või skulptuuriinstallatsioonidesse – näitus, mille pealkirjaks võttis Viktor Misiano rea „viimase truvääri“ **Guillaume de Machaut**’ rondost, pole üles ehitatud kronoloogiliselt, vaid poeetiliselt: tööd, mis on teostatud eri meediumides, on grupeeritud motiivide ja teemade läheduse põhimõttel. Uneloogika absurdus, uni kui kukkumine teisitiolismisse, tardunud lähedus surmale, teadvustamatuse tujukas mäng – unenäooptika on Toomikul paljuski seotud juba õpiaastatel tärpanud huviga sürrealismi ja metafüüsilise

TOOMIK ISE PEAB OMA AINSAKS ühemõtteliselt poliitiliseks tööks tänavakunsti „Minu munn on puhas“, mille ta tegi koos **Vano Allsaluga** Prahas 1989. aastal, sametrevolutsiooni eelõhtul. Näitusel välja pandud 1990. aastate esimese poole aktsioonide foto- ja videodokumendid tunnistavad, et ideoloogilise kontrolli lõpp nii elus kui ka kunstis, mis saabus koos N Liidu lõpuga, oli kõigi oma sotsiaal-poliitilisel tähenduslike muutustega Toomikule, kes oli ükskõikne kogu poliitilise kunsti vastu, eelkõige kunsti meediumide emantsipatsioon. Vabadus lähtuda neoekspresionismist, itaalia transavangardist ja saksa „uutest metsikutest“, neist, kes olid andnud kunstile tagasi eksistentsiaalse mõõtme. Vabadus väljuda akadeemilistest raamidest – installatsiooni, *performance*’i ja video valdkonda, millega Toomik 1990ndate globaalsel kunstilaval kuulsaks saigi.

Mis aga puudutab neid töid, mis võib-olla paistavad poliitilistena vene vaatepunktist, siis kunstnikule on nad täidetud isikliku, mõnikord otseselt biograafilise mõttega. Näiteks installatsioon kümnetest sõduri raudvooditest, mis olid võetud endistest nõukogude kasarmustest ja paigutatud rividenähtena 1993. aasta talvel Tallinna kesklinna lumisele väljakule, võib tunduda viirastusliku kalmistuna, kuhu maetakse kokkuvarisenud impeeriumi militaarne vaim. Kuid Toomikule endale oli see sümbolne mälestusmärk ajateenijatele, kes olid toonud oma nooruse, aga mõnikord ka elu ohvriks mõttetule nõukogude sõjamasinale. Ka tal endal tuli enne kunstiinstituuti astumist käia ära nõukogude sõjaväes, sellele traumaatilisele armeeko-

Jaan Toomiku meisterlikkus seisneb selles, et ta muudab isikliku üldiseks ja hetkelise žesti ja põgusa vaatluse igavikuliseks poeetiliseks kujundiks.

MEEDIUMIDE PALJUSUS: Jaan Toomik sai 90ndatel rahvusvaheliselt tuntuks ennekõike videokunstnikuna, Moskva näitusel on aga avatud tema loomingu kõiki tahke – fotol skulptuur „Puu“ (2014) ja maal „Performance“ (2019).

gemusele on pühendatud lühifilm „Oleg“ (2010), mis räägib süütundest kaasmaalase ajateenija ees, kes ei kannatanud mõnitusi välja ning lõpetas elu enesetapuga.

Ometi ei ole „Olegis“ kogu nõukogude kasarmukeskkonna jätkuse juures, mida filmis näeme, paljastavat publitsistlikku paatost – ta kuulub samasse ritta Toomiku filosoofiliste töödega vabadusest kui eksistentsiaalsest probleemist. Inimene on traagiliselt mittevaba, ja teda ei kammitse mitte ainult välised köidikud, olgu sõjaväe distsipliin; vanglakaristus, nagu dokfilmis „Nähtamatud pärlid“ (2004) seksuaalenergiast, mis leiab kriminaalses ümbuskonnas üsna eksootilisi lahendusi; või religioosne rutiin, nagu lühifilmis „Armulaud“ (2007), mille peategelane jutluse ajal magama jääb. Oberhauseni festivalil auhinnatud „Armulaud“ esitleb meile inimest,

FOTOD MMOMA

Jaan Toomiku näitus „Mu lõpus on mu algus, mu alguses mu lõpp“

Kuraator Viktor Misiano. Moskva moodsa kunsti muuseumis 13. veebruarist kuni 24. märtsini.

22 KIRSTU: 1997. aastal osales Eesti esimest korda Veneetsia biennaalil – Jaan Toomik eksponeeris Canal Grande kaldapealsel kirstudest koosnevat installatsiooni „Vaade“. Kunstnik lõi 2018. aastal teose uuesti.

Koos kunstnikuga tuleb meil ikka ja jälle süveneda kummaliste, häirivate kujundite unenäolisse maailma.

kes püüab välja rabelda argiste rituaalide vanglast, milleks kirik on usu muutnud, aga seksuaalkultuur on armastus ja lähedus. Dokumentaalfilm „Peeter ja Mart“ (2001) Parkinsoni tõve all kannatavast kunstnikust tundub olevat metafoor vangistatud inimvaimule, mis püüdleb

välja kehast ja oma hääbumisele määratud saatusest. Tegelikult saab lihalikust kestast vabaneda püüdev ja oma füüsilistest piiridest väljuda igatsev keha Toomiku metafüüsilis-ekspressionistliku kunsti peategelaseks. Aga vabanemine on võimatu, ja nii tiirleb ka videos „Mees“ (2001) alasti inimene, nõoriga munandeid pidi köidetud maasse rammitud vaia külge, mööda sügisest kõledat põldu, võimetu heitma endalt mulla ja ihu koormat. Võimatu on minna ära iseenesest, seotus oma perekonnaloole külge, elavate ja surnud lähedaste külge, oma saatuse külge muutub mitme autobiograafi-

HÄIRIVAD KUJUNDID: „Jeesus Kristuse hommikune väljaoksendamine“ (2007).

lise video juhtmotiiviks, ja need on arvatavasti Toomiku kõige tuntuimad tööd.

Ühes tuleb ta isata jäänud lapse surnuaeda ja tantsib isa haul Jimi Hendrixi kõrvulukustava muusika saatel („Tantsides isaga“, 2003), aga tegu, mis esmapilgul tundub solvav ja šokeeriv, osutub ühtlasi utoopiliseks katseks suhelda lahkunuga ja samuti teraapiliseks enesega leppimise aktiks, hauakivil on ju nimi Jaan Toomik – isa ja poeg olid nimekaimud. Ühel tõmbab ta, alasti uisutaja, ringe Soome lahe jääl, ja poja hää, mis laulab kirikukoraali, justkui sunniks teda igavesti „pöörduma tagasi oma ringidesse“ („Isa ja poeg“, 1998), ja aktsioonist, mis on pühendatud noorelt surnud vennale ja sümboliseks jutustab ümber tema loo, võib lugeda välja elu metafoori – seda tõmbab surma poole nagu puuvilja maa poole.

ENT JAAN TOOMIKU MEISTERLIKKUS seisneb selles, et ta muudab isikliku üldiseks ja hetkelise žesti ja põgusa vaatluse igavikuliseks poeetiliseks kujundiks. Praamil tantsu lööv kunstnik, kes püüab tabada laevamootori masinlikku pulssi, saab järsku pihta suure ajaloo pulsile, kus reivilikumise esimene tulek kentsakalt seguneb uppunud parvlaeva Estonia tragöödiaga („Tantsides koju“, 1995). Kunstnik, kes poseerib Järgla joa taustal, ajab järsku suu pärani nagu tegelane ekspressionismi vaarisa Edvard Munchi pildil „Karje“, ja omandab looduse hääle – hääletu stseen täitub ootamatult vee stiimia metsiku mõrgamisega, mis juhatab katastroofilise tsunami juurde Sumatra saarel („Kosk“, 2005). Saatuse ja surm varitsevad elu igal sammul: inimene üksnes jookseb mererannal, nähtamatu kalda vastu laskuvad lained, aga 50sekundiline videovisand „Jaan“ (2001) tundub reportaažina miiniväljalt, kus üha plahvatab murdlainetuse tulevärk.